

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

3

XX

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1972

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlíšené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Kirill V. Čistov, Specifikum folklóru vo svetle teórie informácie	345
Józef Burszta, O folklóre ako súčasnom spoločensko-kultúrnom jave	361
Todor I. Živkov, Folklórne festivaly v Bulharsku	369
Mária Kosová, Historické povesti s turčkou tematikou. K teórii fabuly a sujetu	375
Dagmar Klímová, Ukoly textovej kritiky na základě povestí o Turcích	389
Viera Gašparíková, Príspevok k poznávaniu súčasného stavu ľudových rozprávok	403
Pavol Stano, Výstavy ľudového staviteľstva v strednej Európe koncom 19. storočia	418
Zora Apáthyová-Rusnáková, Príspevok ku klasifikácii vidieckej rodiny na Slovensku	449
Irena Pišutová, Rezbár a sochár Matej Čupec	462

MATERIÁLY

Emília Horváthová, Zo zvykoslovných a poverových reálií na hornom Spiši	486
---	-----

DISKUSIA — GLOSY

Mária Dzubáková, Miesto a význam folkloristického výskumu v literárnej histórii	504
Mária Prasličková, Poznámky k príspevku J. Gallu: <i>Sklárstvo a obločiarstvo na Muránskej Hute</i>	508

ROZHĽADY

Ester Plicková, Jubileum Michala Markuša	511
Soňa Burlasová, II. etnomuzikologický seminár	518
Bohuslav Beneš, Strážnice 1971	519

RECENZIE A REFERÁTY

András Krupa, Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál (J. Mjartan)	522
Problemy sujetu. Litteraria, 12, 1969. (M. Kosová)	523
Emilia Horváthová, Stručný dotazník pre výskum ľudového liečenia (M. Markuš)	524
Zborník Slovenského národného múzea, 64, 1970, Etnografia 11. (P. S.)	525
Zborník Slovenského národného múzea, 65, 1971, Etnografia 12. (J. Mjartan)	526
Petr G. Bogatyriov, Souvislosti tvorby (M. Lešák)	527
Marta Šrámková, Katalog českých ľadových balad. IV. (S. Burlasová)	528
Lidové povídky z Podkrkonoší. II. (V. Gašparíková)	529
V. F. Horlenko — I. D. Bojko — O. S. Kunyčkyj, Narodna zemlerobščka technika ukrajinciv (M. Mušinka)	531
Sovetskaja etnografija, r. 1968—1971 (A. Prandá)	533
Documentatio ethnographica (S. Švecová)	536

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Кирилл В. Чистов, Специфика фольклора в свете теории информации	345
Йозеф Бурста, О фольклоре как о современном общественно-культурном явлении	361
Тодор И. Живков, Фольклорные фестивалы в Болгарии	369
Мария Кошова, Исторические предания с турецкой тематикой. К теории фабулы и сюжета	375
Дагмар Климова, Задачи текстологической критики на основе преданий о турках	389
Вера Гашпарикова, К познанию современного состояния народных сказок	403
Павол Страно, Выставки народного строительства в Центральной Европе	418
Зора Апатья-Руснакова, К классификации провинциальных семей в Словакии	449
Иrena Pišutová, Резчик и скульптор Матей Чупец	462

МАТЕРИАЛЫ

Эмилия Горватова, О реальных обрядов, обычаях и поверий в вышнем Спише	484
--	-----

ОБЗОРЫ

ДИСКУССИИ

РЕЦЕНЗИИ И ДОКЛАДЫ

На 1. strane obálky: Matej Čupec, Horná Stubňa, Dve ženy. Ľudová rezbárska práca, 1969. Foto O. Vlková.

Auf der Vorderseite des Umschlages: Matej Čupec, Horná Stubňa, Zwei Frauen. Volkstümliche Schnitzarbeit, 1969.

HISTORICKÉ POVESTI S TURECKOU TEMATIKOU K TEÓRII FABULY A SUJETU

MÁRIA KOSOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

1.0. Povesti s tureckou tematikou predstavujú členitú mozaiku osudov jednotliveca, skupiny, ľudu, národom, za čias osmanských výbojov v 16. a 17. storočí na území juhovýchodnej a strednej Európy. Tieto osudy sú obdobné osudom ľudstva vo vojnách vôbec.

1.1. Pomerne značná intenzita výskytu týchto povestí v manifestnom i latentnom repertoári rozprávačov ešte aj v súčasnosti nútí nás zamyslieť sa nad niektorými zásadnými otázkami, ako napr. čo umožnilo toto dlhé pretrvanie historických povestí s tureckou tematikou vo folklórnom prostredí. Vychádzame z presvedčenia, že folklórna historická povesť nepozostáva len z historických (historizujúcich) prvkov určitým spôsobom usporiadaných, ale že je to súčasne umeniecké dielo, ktoré vyvoláva v poslucháčoch estetické dojmy. Z množstva problémov umenieckej výstavby folklórnych povestí s tureckou tematikou rozhodli sme sa venovať otázke vzťahu fabuly a sujetu.

2.0. Historickosť povestí, v širšom význame ich vierohtnosť alebo pravdivosť príbehov, o ktorých tieto povesti rozprávali, bola východiskom väčšiny ich žánrových definícií počnúc začiatkom 19. storočia u bratov Grimmovcov („malé, krátke správy, ktoré ľud považuje za pravdivé a často ich lokalizuje na blízke miesta a pripája k známym osobám“) — ale ešte aj v 20. rokoch A. Jolles charakterizuje povesť ako správu o udalostiach v minulosti, ktorej chýba historicke overenie („...postupným tradovaním sa premenila na umeniecký útvar vplyvom básnických schopností ľudu“).¹ Súčasné chápanie historickej povesti už napospol rozlišuje medzi historickou udalosťou a historickou folklórnu povesťou, zdôrazňujúc špeciálny proces chápania dejinnej udalosti ľudom ako tvorcom povestí.²

¹ JOLLES, A.: *Einfache Formen*, Tübingen 1958, s. 63 n.

² PRÜTTING, H.: *Zur geschichtlichen Volkssage*. Bayer. Jahrbuch für Volkskunde, 1953. — LÜTHI, M.: *Volksmärchen und Volkssage*. Bern u. München 1961. — RÜHRICH, L.: *Die deutsche Volkssage*. Studium generale 11, 1958, 664—691. — SCHMIDT, L.: *Die Volkserzählungen, Märchen, Sage, Legende, Schwank*. Berlin 1963. — Súbor statí zo zasadania Komisie pre výskum povestí IFSNR v Budapešti r. 1963. Publ. v *Acta Ethnographica Budapest*, 1964, s. 9—131. — Štúdie týkajúce sa problematiky povestí (konferencia IFSNR v Libliciach r. 1966) publikované vo *Fabula*, 1967. — BAUSINGER, H.: *Formen der Volksposie. Grundlagen der Germanistik*. Berlin 1968. — *Vergleichende Sagenforschung* (vyd. L. Petzold), Darmstadt 1969. — Československá vlastivěda, III. Lidová kultura. Staf Lidové pověsti.) Praha 1969, s. 592.

2.1. Vierohodnosť udalostí v povestiach kritizoval v 30. rokoch C. W. Sydow prehlásiac, že miesto žánru vo vedeckom systéme neurčuje vzťah viery v neho, a tak na miesto doterajšieho definovania obsahu povesti nastolil významovo-formovú klasifikáciu typov povestí.³ Vymedzil niekoľké povesťové kategórie, ako memoráty, chronikáty, fikcie a fabuláty. Tieto kategórie sú tvorené na základe, v ktorom sme vybadali rozlišovanie fabuly a sujetu ako rozhodujúcich čiiteľov pre vznik folklórnych povestí, čo je v podstate všeobecne platné pre vznik každého epického diela. Sydow charakterizuje fabulát, umelecky najprepracovanejšiu podobu povesti, ako krátke jedno- i viacepizodické rozprávanie na podklade zážitkov a pozorovaní. Lenže toto rozprávanie (sujet — M. K.) nevzniklo bezprostredne zo zážitku (reality — M. K.), ale z predstavy (fabula — M. K.), ktorá vytryskla z prvkov reality a ktorá sa z nich vykryštalizovala.⁴

3.0. Teoretickú bázu nášho rozboru vzťahu fabuly a sujetu vo folklórnych povestiach s tureckou tematikou tvoria zásady semiotiky, všeobecnej vedy o znakoch, ako sa ona prejavuje v konkrétnej vedeckej metodike práce lingvistickej, literárnovedných a etnologických.⁵

Vychádzajúc z uvedených teoretických pozícií modifikujeme poznanie platné v oblasti jazykov a literatúry pre oblasť folklórnej tvorby, uvedomujúc si pritom špecifický charakter tejto tvorby a hranicu, ktorá prebieha medzi literárnym a folklórnym dielom.⁶

³ SYDOW, C. W. von: Kategorien der Prosavolksdichtung. In: *Volkskundliche Gaben J. Meier zum 70. Geburtstag dargebracht*. Berlin-Leipzig 1934, s. 253–268 (Prel. E. Seemann).

⁴ C. d., s. 261.

⁵ DE SAUSSURE, F.: *Cours de linguistique générale*. Paris 1949; JAKOBSON, R.: *Essais de linguistique générale*. Paris 1963; TOMASEVSKIJ, B.: *Teorja literatury. Poetyka* (poľský preklad). Poznań 1935. — ŠKLOVSKIJ, V.: *Theorie literatury. Prel. B. Mathesius*. Praha 1948. — WOLLMAN, F.: *Věda o slovesnosti. Slovo a slovesnost*, 1, 1935, s. 3–12. — Čtení o jazyce a poesii. Uspoř. B. Havránek a J. Mukařovský. Praha 1942. — MUKAŘOVSKÝ, J.: *Kapitoly z české poetiky. I–III*. Praha 1948. — VODIČKA, F.: *Počátky krásné prózy novoceské*. Praha 1948. — PROPP, V. Ja: *Morfológia rozprávky* (slov. preklad N. Čeppanová). Doslov E. Meletinskij. Bratislava 1971. — LÉVI-STRAUSS, C.: *Anthropologie structurale*. Paris 1958. — Tenže: *Pensée sauvage*. Paris 1962. — DUNDES, A.: *The Morphology of North American Indian Folktales*. FFC 1, 145. Helsinki 1964. — GREIMAS, J. I.: *Sémantique structurale*. Paris 1966. Tenže: *Du sens*. Paris 1970. — ZÓLKIEWSKI, S.: *Semiotika a kultúra*. (Slov. preklad R. Roško a V. Lehotský) Bratislava 1969. — KRAUSOVÁ, N.: *Príspevky k literárnej teórii*. Bratislava 1967. — POP, M.: *Aspects actuels des recherches sur la structure des contes. Fabula*, 1967, s. 70–77. — LOTMAN, J.: *Lekcii po strukturalnoj poetike*. Tartu 1964. Pozri k tomu KOZLÍKOVÁ, M.: *Strukturní teorie uměleckého díla. Česká literatura*, 1969. — 12 esejů o jazyce. Sborník statí. Praha 1970. — PIAGET, J.: *Strukturalizmus*. (Prel. M. Zigo.) Bratislava 1971. — MELETINSKIJ, E. — SEGAL, D.: *Structuralisme et semiotique en U.R.S.S. Diogène*, 1971, s. 94–117. — Problémy sujetu. *Litteratia*, 12, 1969 (Bratislava 1971).

⁶ BOGATYREV, P. — JAKOBSON, R.: *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*. Nijmegen-Utrecht 1929, s. 900–913. — K problému rozhraničenia folkloristiky a literárnej vedy. In: *Teória literatúry. Výber z „formálnej metódy“*. Zostavil M. Bakoš. 2. vyd. Bratislava 1971, s. 113–115.

3.1. Korpus skúmaného materiálu vymedzujeme časovo zápismi z posledných 50. rokov a priestorov na územie Slovenska a moravsko-slovenského pomedzia,⁷ a čiastočne ukrajinských oblastí príahlých k východnému Slovensku. Zvolili sme texty jednak z územia včleneného v 16.–17. storočí do osmanskej ríše (Hont), jednak z území ohrozovaných lúpežnými tureckými nájazdmi (Zvolen, stredné Považie, sev. okolie Trnavy, Záhorie, Myjava, Horňácko).

Na týchto priestoroch tradovali sa a podnes s ešte tradujú príbehy a udalosti, ktoré z hľadiska histórie sa tu skutočne odohrali alebo mohli odohrať, ale aj také, čo sa dokázateľne stali inde, ba povesti s tureckou tematikou nachádzame aj v krajoch, kde Turci historicky dokázateľne vôbec neboli (napr. povest o vile, ktorá ochráni Oravský Podzámok pred Turkami).

4.0. Proces vzniku a výstavby folklórnych historických povestí ako proces každého umenieckého diela prebieha v presnom systéme. Odhalíť a určiť systémové črty a procesuálne postupy folklórneho diela, možno len z jeho vlastnej umenieckej zákonitosti⁸ a nie motiváciou z reálneho života.

4.1. Interpretujúc folklórne dielo ako značku, vychádzame zo vzťahu medzi umenieckým dielom a jeho folklórnym tvorcом nositeľom a vnímateľom. V chápaní folklórneho diela ako modelu reality⁹ vychádzame zo vzťahu umenia

⁷ Okrem prameňov uvedených v stati D. KLÍMOVEJ: K otázkam formy historické povesti (Rozbor látek s námietom tureckých válek s veršovou vložkou), porov. pozn. č. 20, 21, 22 a, b, c, d, 23 a 29). In: Lidová tradice. Praha 1971, s. 130–131, použili sme ešte ďalšie texty z archívu F. Wollmana (v dokumentačnom odd. NÚ SAV), a to texty zo zbierok: R. Martiš, Komjatice, Černík, Ivánka r. 1935 O rošponte, rozpr. A. Mikulec, Černík; R. Martiš, Haniska pri Košiciach 1936, Neverná žena, rozp. Š. Pastor; K. Kokavec, zb. z Lupoče 1942 O Turkoch a gáčskom zámku, rozpr. A. Matejčíková; A. Čajka, zb. z Bobrovčeka, 1941, O grófoch a tureckom bašovi, rozpr. M. Krčahová. Sekundárne sme brali do úvahy aj texty povestí viažúcich sa na turecké vojny, sporadičky publikované v regionálnych časopisoch aj v knižných publikáciách; všimali sme si najmä také texty, ktorých variantovú podobu poznáme z materiálu získaného odborným terénnym výskumom. Uvádzame aspoň niektoré: bez autora: Povesť o studni na Trenčianskom zámku. Nár. hlásnik, 1903, č. 2, s. 30–31; bez autora: tá istá látka v inom variante. Kalendár sv. Cyrila a Metoda, 1928, s. 159–160. — NÉMCOVÁ, B.: O Turkovi a krásnej Kataríne. Slovenskou otčinou, 1, 1925, s. 24–27. — PEKÁČ, J.: Povesti zpod našich hôr. Devín, 3, 1933–1934, s. 69–71; Ten istý: Povesti o Plaveckom hrade. Devín, 3, 1935, s. 71–73. — KRIŠTOFF, J.: Zo života Stupavy. Devín, 1, 1932, s. 58 n. — Podľa SASINKA, F.: Člnok na Červenom Kameni. Devín, 2, s. 48 n. — Kp.: Najstaršia studňa v Dúbravke. Devín, 3, s. 16. — PLICKA, V.: Skazky o Svätujurskom šúre. Devín, 2, s. 124–125. — PLICKA, V.: Oslepnutý sluha. Devín, 2, s. 48 n. — PLICKA, V.: Turecká studňa v svätujurskom šúre. Devín, 3, s. 70–71. — MERTA, G.: Turecký stôl. Devín, 3, s. 47–48. — KURIL, Š.: Rozbehy za vpádu Turkov. Devín, 3, s. 92–93. — Bez autora: Povesť o čertovej skale. Nový človek, 27, 1930, č. 3, s. 44–45. — JANOTA, E.: Hrad Ozdín. In: Slovenské hrady II, Bratislava 1938, s. 266–267; JANOTA, E.: Hrad Levice, Slov. hrady II, s. 98–99; JANOTA, E.: Hrad Revište. Slov. hrady II, s. 300 n. — VOLF — PLICKA — PRÍDAVOK — HÁLA: Turecká vojna. Praha—Prešov 1938. — Prihliadali sme aj zápisom ukrajinským: ŠMAIDA, M.: Perekazy (kap. Tatari, Turki i kuruci v perekazach). Nove žižta 1965, č. 50, s. 9 pril. — IGNATOVIC, G. G. — LINTUR, P. V.: Legendi Karpat. Užgorod 1968.

⁸ SKLOVSKIJ, V.: Theorie prózy, s. 199.

⁹ LOTMAN, J.: Lekceii po strukt. poetike. — KOZLÍKOVÁ, M.: Strukturní teorie uměleckého díla. Čes. literatura, 1969, s. 134 n.

a skutočnosti, pričom folklórne dielo považujeme za prostriedok informácie. Znak v systéme folklórneho diela ako umeleckého diela vôbec tvoria dva základné plány (vrstvy, roviny): plán výrazových zložiek (forma) a plán významových zložiek (obsah). Folklórne dielo ako znak má konotačný systémový charakter, oproti denotačnému, ktorý patrí sfére jazykových znakov a rozprávač totiž pri tvorení folklórneho diela pracuje s prvkami už hotových štruktúr.¹⁰

4.1.2. V rovine výrazových zložiek java sa historické povesti s tureckou tematikou ako pomerne jednoduché epické tvary, a to takmer vo všetkých kategóriach. Jednoduchý výrazový kánon je príznačný aj pre najrozvinutejšie témy realizujúce sa v novelisticko-dobrodružnej, romantickej povesti s tureckým námetom.¹¹

4.2.2. Témou tureckých povestí rozumieme podľa B. Tomaševského to, o čom sa hovorí, čiže súhrnu významov jednotlivých zložiek diela. Tieto témy sú jednak spoločenského rázu napr. obrana pred nepriateľom, boj s nepriateľom, riešené ako príbehy jednotlivca alebo skupín, jednak sú tu témy intímneho rázu, napr. odvlečenie detí do zajatia, osud matky v zajatí u poturčeného syna, osud tureckej nevesty. Tieto témy zásadne neodporújú vtedajšej historickej situácii.

4.2.3. Jednako na pláne významových zložiek diela ide o základný princíp, a tým je vytvorenie umeleckej reality a pravdivosti, a nie podanie samej skutočnosti. Proces vytvárania umeleckej reality v procese folklórnej tvorby ako v umení vôbec je výsledkom dlhodobého sociálno-historického poznávania skutočnosti tvorivými subjektami, pričom výber prvkov tejto skutočnosti a jej transponovanie do umeleckého tvaru je podmienené zákonmi kolektívneho folklórneho prostredia. Dôkazom zmien sociálnej ideovej i estetickej podstaty tejto zákonitosti je stratifikácia významných obsahov v oblasti sujetov tureckých povestí. Je tu široká škála od správ o utrpení obyvateľstva pod Turkami, o obrane a boji proti útočníkom, cez ľubostné novelistické príbehy až po podania s legendárnymi motívmi nadprirodzenej pomoci ohrozeným. Tieto modely reality zo stránky výrazovej sa utvárali v duchu formálnych zákonov príznačných pre druh historickej povesti. Spolupôsobením skutočnosti, ktorá má v procese vytvárania folklórnej historickej povesti silnejší akcent ako v literárnom diele, a rozprávačovej praxe je epický text. Na tento typ textu možno aplikovať rozlišovanie kategórií, tz. Todorova „L'histoire“ — „discours“. Epický text je podľa Todorova súčasne príbehom (*l'histoire*) aj umeleckým tvarom (*discours*): históriou, príbehom, pretože evokuje istú realitu, príhody, ktoré sa stali, osoby, ktoré sa z tohto zorného uhla miešajú s postavami z reálneho života. Ale dielo je súčasne aj *discours*. Na tomto stupni nie sú dôležité prednesené príhody, ale spôsob, akým nás rozprávač s nimi oboznamuje.¹²

¹⁰ LÉVI-STRAUSS, C.: *Pensée sauvage*, s. 32 n.

¹¹ V cit. zbierkach ľud. tradícii zberateľov R. Martiša, R. Lichtnera, A. Čajku (pozri pozn. 7).

¹² TODOROV, T.: *Les catégories du récit littéraire*, Communications, 8, 1966, s. 126 n. Aplikáciu na vzťah sujetu a fabuly literárneho diela porov. KRAUSOVÁ, N.: K teórii sujetu. Litteraria, 12, 1969.

4.0. Po zásadných vymedzeniach povestí s tureckou tematikou prikročíme k vlastnému problému vzťahu fabuly a sujetu v skúmaných povesťových typoch.

5.0. Nadradeným pojmom fabuly a sujetu je téma. B. Tomaševskij definuje tému,¹³ čiže to, o čom sa hovorí, ako súhrn významov jednotlivých zložiek diela. Možno hovoriť súčasne o téme celého diela, ale aj o témach jednotlivých jeho častí.

5.1. Tomaševskej vydeľuje na prvom mieste fabulu a sujet, potom motiváciu, hrdinu a napokon systém postupov tvoriacich štýl uměleckého diela.

Tomaševského chápanie fabule a sujetu¹⁴ si zachovalo platnosť i v súčasnosti, ako to dokazujú teoretické práce československých, sovietskych i francúzskych semiotikov, rozpracovávajúcich Tomaševského impulzy.

5.2. Príznakom fabule u Tomaševského je chronológia a kauzalita vo vzťahu nadváznosti totiž, čím slabší je príčinný súvis, tým viac vystupuje do popredia časový súvis. Tomaševskij charakterizuje fabulu ako súhrn udalostí vo vzájomnom vnútornom spojení. Fabula sa rozvíja uvedením postáv; vzájomný vzťah postáv v danej chvíli nazýva situáciou. Rast fabuly spôsobuje prechod z jednej situácie do druhej. Dialektický rozvoj fabuly je analogický s rozvojom spoločensko-historického procesu. Z uvedeného vyplýva výsledná definícia fabuly, podľa ktorej fabula je súhrn motívov (významových zložiek) v ich logickej príčinnej a časovej následnosti. V takomto chápani je implikovaná vo fabule hodnota systému. Lenže v týchto súvislostiach príbeh ešte nie je uměleckým dielom. Stáva sa ním až po umělecky motivovanom preskupení zložiek fabuly. Výsledok tohto vedomého rozkladu fabuly je umělecký tvar čiže sujet. A tak v opozícii k predošlému definovaniu fabuly možno sujet definovať ako súhrn zložiek fabuly v následnosti a súvisoch, v akých sa zúčastňujú na výstavbe konkrétneho uměleckého diela. Táto definícia súčasne kvalifikuje sujet ako process. Z hľadiska fabuly nie je dôležité, v ktorej časti diela ani akým spôsobom sa dozvedáme o udalostiach. Avšak v sujete pre vedomie prijímateľa (čitateľa a poslucháča) je dôležitý konkrétny sled motívov fabuly, ich zámerne umělecké stvárnenie.

5.3. Pokiaľ ide o vzťah fabula — skutočnosť, Tomaševskij pripúšťa, že fabulou môže byť aj skutočná príhoda; Šklovskij stotožňoval fabulu priamo so skutočnosťou. Dnešné chápanie fabuli nestotožňuje so skutočnosťou, a to platí pre literárne umělecké dielo rovnako ako aj pre folklórne. Fabula je v diele ako jeho osnova, na ktorej autor, folklórny rozprávateľ vytvára tvar konkrétneho sujetu. Kým funkcia fabuly je predovšetkým oboznamovanie, podstatný a najcharakteristickejší znak sujetu je estetické pôsobenie.

6.0. Pojem sujetu je pojem sumárny v sfére významovej i výrazovej. Začleňuje tri veľké významové polia (roviny, vrstvy, kontexty), a to kontext dejá, postáv a prostredia. Prvostupňovaným analytickým postupom pri výskume konkrétneho sujetu je určenie takého významového prvku, pomocou ktorého možno text adekvátne rozložiť. Charakteristikou tohto prvku je jeho už ďalšia nerozlo-

¹³ TOMAŠEVSKIJ, B.: Teorija literatury, s. 146.

¹⁴ Tenže, s. 156 n.

žiteľnosť. Literárna veda a folkloristika za túto základnú najmenšiu, najjednoduchejšiu významovú jednotku naraďnej výpovede pokladala motív¹⁵ a pripisovala mu vlastnosť štrukturálneho členenia významového plánu v zmysle dynamického pohybu. Tomaševskij rozdelil motívy na:

1. viazané, t. j. nevyhnutné pre výklad fabuly
2. voľné, sekundárne pre vlastný dej.

Voľné motívy delil na:

- a) statické (opis prírody, charakteristika osôb ap.)
- b) dynamické (konanie osôb).

6.1. Jednako motív v mnohých prípadoch nie je tou najjednoduchšou jednotkou a najmä vo folklórnom materiáli prejavuje sa ako polytematický. Toto zistenie v materiáli čarodejnej rozprávky viedlo V. Proppa¹⁶ k dôkladnejšiemu segmentovaniu epického textu. Analyzovaním sujetov čarodejných rozprávok vyčlenil nie najmenšiu, ale najjednoduchšiu jednotku významového plánu diela, funkciu.

Propp definoval funkciu konaním účinkujúcej osoby a z hľadiska jej včlenenia do sujetu javí sa funkcia ako stály a nemenný sujetový prvok. Proppovo zistenie funkcií ako základných sémantických zložiek sujetu nahradilo v štrukturálnych analýzach pojem motívu. No napriek tomu v doslove k druhému vydaniu Proppovej *Morfologie rozprávky* (r. 1969) E. Meletinskij znova nastoľuje motív ako kardinálnu jednotku analýzy rozprávky, ale z pozície dosiahnutých pomocou štruktúrnej analýzy.

6.1. Proppovo chápanie funkcií znamená v súčasnosti mocný impulz v rozborech umeleckých diel tak literárnych, ako aj folklórnych. Spomedzi francúzskych semiotikov R. Barthes¹⁷ preberajúc Proppove funkcie, ktoré delí na 1. základné (vytvárajúce kostru príbehu) a 2. katalyzáčné (závisia od základných funkcií a vyplňujú medzery medzi nimi), rozoznáva ešte indície. Kým funkcie postupujú v súvisom dejovom kontexte, určované zväzkom príčiny a následku, indície sú sémantické jednotky, ktorých význam je zrejmý, až keď prejdeme k vyššej rovine (k sujetu), než je rovina fabuly. Indíciami Barthes označuje prvky, vzťahujúce sa k charakteru postáv, citovej sfére, prostrediu, k dobovému určeniu a k celkovej atmosfére, prostrediu, k dobovému určeniu a k celkovej atmosfére diela. Na rozdiel od Proppa jeho pokračovatelia zdôrazňujú menlivosť následností funkcií. Analyzujú materiál poverečných rozprávaní. K takémuž poznaniu došiel aj český folklorista B. Beneš.¹⁸ Proppov am-

¹⁵ MUKÁROVSKÝ, J.: Kapitoly II, s. 394. — LÜTHI, M.: Märchen, 2. vyd. 1962, s. 18. — FRENZEL, E.: Stoff, Motiv und Symbolforschung. 2. vyd. Stuttgart 1966, s. 27. — GREVERUS, I. M.: Thema, Typus und Motiv. In: IV. Kongres IFSNR Athény 1965, s. 132 n.; THOMPSON, S.: Purpose and Importance of an Index of Types and Motifs. In: Standard Dictionary of Folklore. New York 1950, s. 753, 1137.

¹⁶ PROPP, V.: Morfológia, s. 27.

¹⁷ BARTHES, R.: Introduction à l'analyse structurale des récits. Communications, 8, 1966.

¹⁸ BENES, B.: Lidové vyprávění na moravských kopanicích. Pokus o morfológickou analýzu poverečných povídek podle systému V. Propa. Slovácko, 8—9, 1966—1967, s. 41—71.

rický následovník A. Dundes používa na označenie funkcie termín *motifeme*,¹⁹ vyhýbajúc sa takto zaužívanému významu funkcie, ktorý označuje vlastnosti istej zložky, nie zložku samu. Podobne C. Lévi-Strauss v analýze mýtu označil základný významový segment termínom *mytème*.²⁰ Počet funkcií v ruských čarodejných rozprávkach Propp určil na 31; Greimas ich zredukoval pomocou transformačných operácií na 20, neskôr na 6²¹ a Dundes v *Morfológii indiánskych rozprávok* zistil 7 funkcií. Pri tomto redukčnom postupe ide vlastne o scelovanie funkcií, čomu terminologicky dal výraz R. Barthes kategóriou *s e k - v e n c i í*, ktoré predstavujú niekoľko logicky spojených funkcií, čiže zväzky týchto funkcií.

6.2. V analýze povestí s tureckou tematikou preklenuli sme kategóriu funkcií a zamerali sme sa na určenie sekvenčí. Zo skúmaného materiálu sme vyčlenili 6 základných sekvenčí: 1. ohrozenie, 2. škodcovstvo (pálenie, drancovanie, zajímanie), 3. obrana (implikuje udatnosť, lesť, dôvtip), 4. pomoc, 5. vykonanie ohrozenia, 6. likvidovanie ohrozenia. Toto poradie sekvenčí predstavuje základný model sujetovej výstavby tureckých povestí. Nie všetky sa vždy vyskytujú v každom sujetete. Dištinkcia sekvenčí sme vykonali na postupoch disjunkcie a konjunkcie.²²

6.3. Za základný princíp procesu sujetovej výstavby sa považuje motivácia,²³ a to vo význame funkčného zaťaženia motívov alebo sekvenčí. Najvyššia funkčná záťaž prejavuje sa v našom materiáli v sekvenčii *ohrozenia*: tento sémantický a tým aj konštrukčne nevyhnutný segment objavuje sa vo všetkých typoch tureckých povestí realizovaných v memorátoch, fabulátoch, fikeiách až po novelisticko-dobrodružné rozprávania. Má kánonickú hodnotu, v hierarchii významových zložiek je na prvom mieste a jeho príznakovosť je klíčom pri výbere funkcií alebo sekvenčí pre daný sujet. Ohrozenie vo svojej významovosti ako základná jednotka sujetov tureckých povestí, podľa Greimasovej terminológie základný symbolický obsah, významová štruktúra²⁴ (podľa staršej terminológie leitmotív), vyskytuje sa v rôznych transformačných podobách, ktoré sú výsledkom sociálno-historického poznania tvorca a nositeľa folklórneho diela a výrazom jeho koncepcie umeleckej reality. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov: obrana ohrozených dedinčanov (spôsoby úkrytu útekom, alebo obranného úkrytu na mieste, signálne ohne), lesť Turkov pri vyvolávaní ľudí z úkrytov; V takomto chápaní sa ohrozenie javí aj ako sujetová základňa povestí s tureckou tematikou. Vyskytuje sa totiž vo všetkých sujetoch sice morfologickej v rôznych podobách — ale vždy s rovnakým významom. Inak formulované,

¹⁹ DUNDES, A.: Morphologie. Motifeme Patterns, s. 61 n.

²⁰ LÉVI-STRAUSS, C.: Anthropologie structurale. Structure des mythes. Paris 1958, s. 229 n.

²¹ GREIMAS, J. I.: e. d., s. 194.

²² GREIMAS, J. I.: e. d., s. 19, 191.

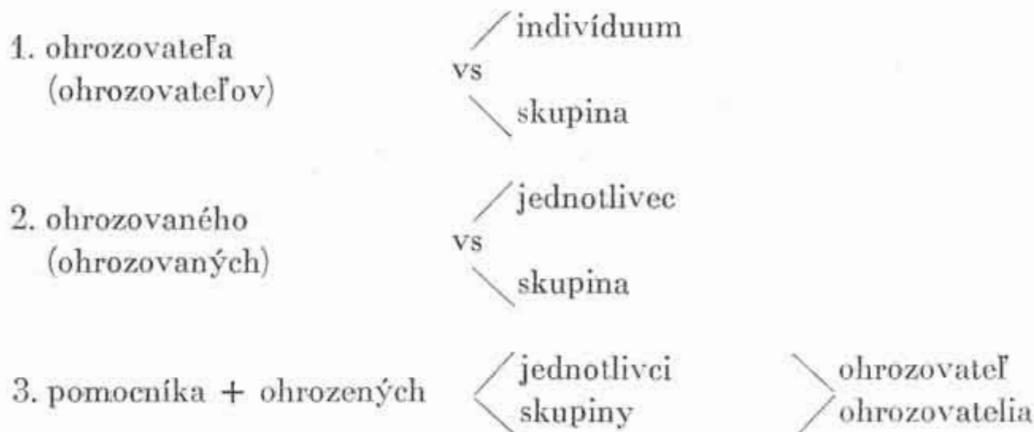
²³ KRAUSOVÁ, N.: Stavba sujetu ako výber z paradigm. Slovenská literatúra, 1971, s. 43 n.

²⁴ Tamže, s. 222.

jednej významovej zložke ohrozenia zodpovedá množstvo výrazových zložiek. Turek prepadne ženu pri pečení chleba; ukrytá žena nájdená (nenájdená) Turkom; ohrození obyvateľa predstierajú množstvo zásob; spôsoby zajatia a útek z neho; ohrozeným pomáhajú nadprirodzené bytosti alebo zvieratá. Významom sekvenčí ohrozenia sa bliží sekvencia škodcovstva.

6.4. Vzťahy v jednotlivých sekvenciách prebiehajú v procese sémantickej opozície najmenej binárnej. Opozícia, protiklad podľa Trubeka (Základy fonológie, 1934) predpokladá nielen črty, ktorými sa oba členy odlišujú, ale aj črty, ktoré sú pre oba členy protikladu spoločné a tieto črty tvoria podklad pre porovnanie. Príklady z nášho materiálu: obrana prebieha v protikladoch boj versus (ďalej vs) lesť; škodcovstvo — vykonané cs zmarené; ohrozený môže byť domáci človek, ale aj Turek; likvidovanie ohrozenia zbraňou alebo dôtipom; pomoc v ohrození: ohrozený + pomocník vs ohrozovateľ; ohrození + pomocník nadprirodzená bytosť alebo zviera vs ohrozovateľ.

6.5. Sekvenciám, podobne ako funkciám u Proppa,²⁵ čiže súborom akcií účinkujúcich osôb zodpovedajú o k r u h y č i n n o s t í

1. Okruh činnosti ohrozovateľa:

ohrozenie (jednotlivec, skupiny) útokom, ľstou, bojom, škodcovstvo (drancovanie, pálenie), vykonanie ohrozenia (zajimanie do zajatia, zabíjanie).

2. Do «okruhu činnosti ohrozeného (jednotlivec, skupina, ľud) patri obrana: príprava na obranu, varovanie pred útokom, ukrývanie sa; likvidovanie ohrozenia: udalnosťou, ľstou, dôtipom.

3. Okruh činnosti pomocníka:

A. pomocník sa vyznačuje a) blízkym vzťahom k ohrozenému (nevisti kmotor; pánov sluha; dievča — milý; muž — žena; b) zvláštnymi vlastnosťami: silák, šikovný strelec; odvážny chlap; c) pomocník použije neobvyklý prostriedok: do pušky vloží rozhryznutú mincu, šidlo, gombík.

B. pomocník: vták (bocian); včely; husi; pomocník nadprirodzený: víla, svätcí, P. Mária;

D. ohrozený sa mení na pomocníka kolektívnu: udalný mládenec, dievča.

²⁵ PROPP, V.: e. d., s. 80 n.

Postave pomocníka prislúcha pomoc pri obrane, likvidovanie škodcovstva, vykonanie ohrozenia sv ohrozovateľ, likvidovanie ohrozenia.

Okruhy činností, ako vidno, prebiehajú v dvoj- aj viacčlenných protikladoch a definujú sa pozitívne i negatívne.

7.0. Po vymedzení sekvencií pristúpime k rozboru väčších významových celkov sujetov výstavby. Autori, ako Tomaševskij, Mukařovský a Vodička konštatujú v sujetovej výstavbe epického diela stály výskyt určitých kontextov, ktoré majú v konkrétnom diele charakter štrukturovania. Otázku kontextov „prebiehajúcich cez dielo“ vychádzajúc z Tomašovského a Mukařovského dôkladne prepracoval F. Vodička²⁶ a konštatoval tri takéto kontexty: kontext dej, postavy a prostredia. Sujetové plány dej, postáv a prostredia charakterizujú vzájomné vzťahy a dynamická štruktúra späťostí. Preto F. Vodička požadoval, aby sa tieto kontexty nesledovali osamotene, staticky, ale práve v tejto dynamickej späťosti.

7.1. Kontextom dej rozumie Vodička taký rad významových zložiek, ktoré prebiehajú v časovom slede a súc zviazané príčinnými zväzkami obsahujú v sebe prvky dynamického napätia. V procese analýzy prihliadnutím k proppovským funkciám je daná možnosť chápať dej ako následnosť akcií v sujete, odpojených od postáv.²⁷

7.2. Východiskom chápania kontextu postáv v štrukturálnej analýze sujetov epických diel je Proppovo definovanie účinkujúcich postáv nie psychologickým obsahom (porov. *dramatis personae*), ale činmi. Vzťahy medzi postavami sú primerane obsiahnuté už vo fabule. V sujete sa vzťahy medzi postavami realizujú v dvoj- i viacčlenných protikladoch: v našom materiáli napr. matka vs poturečný syn; dievča vs Turek-ženich; turecké dievča + kresť. milenec vs otec Turek; junák Brezula vs tureckí vojaci; matka vs odvlečené — vracajúce sa deti; nevesta vs Turek vs záchrancu ap. Postavy vo folklórnej historickej povesti sú definované predovšetkými svojimi osudmi. Tieto vonkajšie vzťahy vo vytváraní postáv prevládajú viac než psychologické. Epitetá postáv majú všeobecné črty, postavy sa neindividualizujú; je to vlastne známy a typický postup formovania postáv v ústnej slovesnosti vôbec. Na vzťahoch medzi postavami sa vytvára báza, na ktorej sa rozvíja konflikt v etickom a sociálnom zmysle: dievča radšej volí smrť, ako byť ženou bohatého Turka; turecké dievča zabité miesto kresťanského milenca v súboji s otcem Turkom.

7.3. Prostredím folklórnej povesti s tureckou tematikou nie je len hmotné prostredie ako zdôrazňoval Vodička pre plán prostredia umeleckého diela vôbec,²⁸ ale aj celá sociálna psychická ideová atmosféra, v ktorej postavy žijú a ktorá vytvára dej. Plán prostredia má niekoľko dimenzií: od jednopriestorovosti po viacpriestorovosť. Dynamickosť, ktorá preniká každé epické dielo, realizuje sa

²⁶ VODIČKA, F.: e. d., s. 113–114.

²⁷ KRAUSOVÁ, N.: K teórii sujetu. *Litteraria*, 12, 1969 (Bratislava 1971), s. 41.

²⁸ VODIČKA, F.: e. d., s. 114.

v pláne prostredia zmenami scenérií a premiesťovaním. Tento princíp sa rieši na podklade protikladu medzi kontinuitou priestoru a porušovaním tejto kontinuity.

Kedže folklórna povesť s tureckou tematikou sa udržuje v tradícii určitého spoločenstva predovšetkým tým, že sa jej dejovosť vzťahuje na prostredie tohto spoločenstva, v rozprávaní sa nekladie natoľko dôraz na detailné vypracovanie prostredia, napr. pri sujete žena prepadnutá Turkom pri pečení chleba, rozprávač nepovažuje za potrebné opísť dom, v ktorom sa príbeh stal ani spôsob pečenia chleba, ako by to opísal spisovateľ v historickej povesti. Podobne v sujete obrany hradu pred Turkami neopisuje sa prostredie objektu, ale zo širokého významového poľa prostredia uprednostňuje sa skôr opisovanie atmosféry, v ktorej sa dej odohráva. Protiklad vypracovania plánu prostredia, jeho detailnosti vidíme v nevyhnutnosti lokalizovať tieto povesti do prostredia známeho poslucháčskeho kolektívu. V tomto zmysle je prostredie nevyhnutným pozadím pre konanie postáv aj pre vierošnosť deja.

8.0. Všetky sujetové plány, ba aj plán fabuly realizujú sa v čase. V analýze epického literárneho diela ustálili sa zásluhou G. Müller a dva druhy času; čas rozprávaný, patriaci fabule (mnohodimenzionálny), a čas rozprávania, patriaci sujetu (lineárny).²⁹ V historickej folklórnej povesti sa tiež vyskytujú oba tieto časy. No okrem toho vzniká zvláštna situácia „splynutia“ oboch časov, a to v prípadoch, keď rozprávač úvodom k svojmu rozprávaniu uvedie pôvod príbehu odvolaním sa na získanie jeho fabuly od predkov (napr. „... mamkina mamka rozprávali, ako im babka rozprávali o Turcoch...“).

9.0. Segmentácia folklórnych povestí s tureckou tematikou podľa vzťahov v kontextoch deja, postáv a prostredia, umožní vyčleniť niekoľko základných sujetových skupín tejto tematiky, realizujúcej sa v rôznych povesťových kategóriach.

I. Memoráty, chronikáty, fabuláty

Dej: ohrozenie, zajatie

Postavy: jednotlivci, ľud, nepriateľ

Prostredie (hmotné): rozprávačovo okolie, turecká zem.

II. Fabuláty, novelisticko-dobrodružné poviedky

Dej: Ohrozenie, konflikt, vernosť-nevera, zajatie

Postavy: šľachta vs Turci

Prostredie: hrady, turecká zem

III. Fabuláty, fabuláty-legendy

Dej: nadprirodzená pomoc pri ohrození

Postavy: ľud + nadprirodzené bytosti (sväteci), (znak kríza, modlitby, čert, vila); zvieratá vs nepriateľ

Prostredie: rozprávačovo okolie — dediny, chotáre

²⁹ MÜLLER, G.: Erzählzeit und Erzählte Zeit. In: Festschrift für P. Kluckhohn u. H. Schneider. Tübingen 1948, s. 195–212.

IV. Fabuláty (turecký motív len rámcový)

Dej: získanie tureckých pokladov

Postavy: Ľud, Turci

Prostredie: rozprávačovo okolie

V. Chronikáty, fikcie (etiológická motivácia)

Dej: príhody alebo javy dávané do súvisu s pobytom Turkov

Postavy: Ľud, Turci

Prostredie: rozprávačovo okolie, príroda všeobecne.

10.0. Na začiatku nášho rozboru sme priznali fabule hodnotu systému a subjektu hodnotu procesu. Nastoľuje sa otázka určenia vzťahu fabule a sujetu, čo je dôležité najmä pre špecifické podmienky vzniku a existencie folklórneho diela. N. Krausová v riešení vzťahu fabuly ako členov lineárnej opozície umiesňuje fabulu a sujet do „skupiny opozícií rovnakého radu, ktoré tvoria základné kategórie epického textu a pre ktoré platia pravidlá vzťahu dvoch základných jazykových aspektov — langue a parole“.³⁰ Abstrahovaním zo skupín tohto radu vzťah fabuly a sujetu najadekvátniešie vyjadruje vzťah syntagmy a paradigm (v saussurovskej ligvistike dve osi reči). Syntagma podľa Barthesa³¹ predstavuje prinajmenej binárnu skupinu hetero-funkčných znakov a jej dva členy sú vo vzťahu vzájomnej podmienenosť, čiže jeden vyplýva z druhého. Paradigmu definuje Barthes ako významové pole, ktorého jednotlivé členy sú ekvivalentné vzhľadom na určitú vlastnosť; musia byť súčasne podobné i nepodobné, obsahovať prvok spoločný i premenlivý. Paradigme sa pripisujú vlastnosti systému s mnohými vrstvami: opozícia, kontrast, ekvivalencia-diferencia, similarita-dissimilarita. Na podklade dvoch základných aspektov langue-parole Krausová v cit. rozboroch formuluje definíciu fabuly ako paradigmatickú zásobnicu epických postupov, ktoré sa konkretizujú v sujete. Sujetovú výstavbu definuje ako syntagmatickú reťaz, ustavičný výber v paradigmatickej zásobárne, ktorú predstavuje fabula.

10.2. V rozsiahlej paradigmatickej zásobnici folklórnych epických postupov vyskytuje sa aj paradigma fabulačných prvkov témy vojen a osudov človeka v nich. Ak porovnáme návrh heslára Vojna, ktorý pripravila Chr. Agricola pre katalóg nemeckých povestí (*Dispositionsentwurf für das Thema „Krieg“*, rukopis, 1967) a súpis látok D. Klímovej *Turecké a tatarské nájezdy v lidových podáníach* (rukopis, 1969) a materiál povestí podľa prameňov uvedených na začiatku tohto príspevku (pozn. 1), zistíme, že ich sujetová výstavba sa realizuje výberom z paradigmatickej zásobnice témy vojna — boje. Z množstva členov tohto paradigmatického poľa sa v našom materiáli sujetujú pomerne mnohé členy. V usporiadaní do skupín ide o tieto členy paradigmatického poľa témy vojna:

I. Boj-obrana: lákanie z úkrytov; ukrývanie; jednotlivec ohrozený nepriateľom; kolektív ohrozený nepriateľmi; premoženie nepriateľa osobou odvahou

³⁰ KRAUSOVÁ, N.: K teórii sujetu, s. 22, 23; táže: Stavba sujetu..., s. 37 n.

³¹ BARTHES, R.: Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie. Praha 1967, s. 107.

jednotlivca; duchaprítomnosť ohrozeného; lesť obrancov; lesť nepriateľa; ničenie sídlisk; zmarenie zámeru nepriateľa pre poverčivosť; nadprirodzená pomoc ohrozeným.

II. Zajatie: Uskutočnené zajatie; likvidovanie zajímateľa; osudy v zajatí; návrat do zajatia; (Turci zajímatelia vs Turci zajatí).

III. Činy Turkov počas obsadenia územia; Turek-ženich; Turkyňa-milenka; turecké hroby; poklady.

IV. Iné udalosti v súvise s pobytom Turkov: javy v prírode; pôvod zvykov; pôvod privilégií; pôvod stavieb.

10.2.1. V analyzovanom materiáli sme zistili, že okruh sujetov s téhou podľahnutia ohrozeniu, napriek historicky objektívne fažkej situácii ľudu počas tureckých vojen, je nepomerne menší ako okruh sujetov, v ktorých jednotlivec alebo ľud vŕfazí a likviduje ohrozovateľa.

10.3. Súvis tureckých povestí so všeobecnou tematikou vojny potvrdzujú aj sami rozprávači, keď v úvodných situáciách rozprávania vedome zdôrazňujú podobnosť osudov ľudí v dávnych vojnách so situáciami druhej svetovej vojny.³²

10.4. Jednotlivé členy týchto sémantických polí prejavujú vlastnosti systému: 1. ekvivalenciu (všetky členy sú ekvivalentné vzhľadom na spôsob ohrozenia), 2. binarizmus (kladné činy ohrozených — záporne definované činy ohrozovateľov), 3. opozícia (likvidovanie — podľahnutie ohrozeniu), 4. transformácia (ohrozovateľ definovaný kladnými činmi).

11.0. Vysvetlením vzniku sujetov folklórnej povesti s tureckou tematikou z paradigm vojnových tém môžeme sa pokúsiť o ich definíciu. Opierame sa pritom o Proppov postup pri definovaní čarodejnej rozprávky z hľadiska dejových akeií. Sujety folklórnych povestí s tureckou tematikou môžeme označiť ako *vývoj od ohrozenia po jeho likvidovanie alebo podľahnutie na procese najmenej binárneho sémantického protikladu*. Je to súčasne návratná definícia povestí veľkého sémantického okruhu, akým je vojnová tematika vôbec.

11.1. Z analýzy materiálu ďalej uzatvárame, že sujety povestí s tureckou tematikou nie sú invariantné. Ak berieme do úvahy európske epické ústnoslovesné texty o osudoch ľudstva vo vojnách, nachádzame ich sujetové stvárnenie v najrozličnejších historických súvislostiach a časových vrstvách.³³ Tento fakt by mohla vysvetliť tendencia tvorca ústneho epického diela stvárať z osudov ľudstva práve ono všeobecné.

12.0. Slovenské povesti s tureckou tematikou sa začali zapisovať, keď ich životnosť vo folklórnom kolektíve strácala pôvodnú intenzívnosť v myslach kolektívu a tým aj v tvorbe rozprávačov. Jednako sa udržujú v repertoároch rozprávačov i podnes, pričom nepodľahli desemantizácii. Zato na ich výrazovej rovine, ako ju zachovali zápisu z rôznych časových období, konštatujeme tendenciú

³² KOSOVÁ, M.: Výskum tureckých povestí v Honte r. 1971. Magnetofónový záznam v dokumentačnom odd. NÚ SAV.

³³ KLÍMOVÁ, D.: e. d., s. 141.

zjednodušovať kompozičnú výstavbu, čo môžeme pripisať s Veselovským pre-
dovšetkým času, veľkému zjednodušovateľovi. Tieto povesti svojím stvárnením
v rovine významov i výrazov predstavujú v slovenskej ústnej prozaickej tvorbe
napriek odvodzovaniu ich sujetov z paradigm všeobecných vojnových tém
a osudov ľudstva v nich špecifický typ historických povestí.

HISTORISCHE SAGEN MIT TÜRKISCHER THEMATIK ZUR THEORIE DER FABEL UND DES SUJETS

Zusammenfassung

Durch die Analyse historischer Türkensagen gelangten wir zur Ausicht, daß eine historische Folkloresage nicht nur aus historischen Elementen besteht, die auf eine bestimmte Weise geordnet sind, sondern daß eine solche Sage gleichzeitig ein Kunstwerk darstellt, das ästhetische Empfindungen erweckt. Das Ziel unserer Analyse war, den Prozeß des künstlerischen Aufbaues des historischen Sage auf dem Plan von Fabel und Sujet zu verfolgen. Dieser Prozeß verläuft — wie der Aufbau jedes Kunstwerkes — nach einem genauen System. Nur aus seiner eigenen künstlerischen Gesetzmäßigkeit heraus ist es möglich seine Systemzüge und Prozeßverfahren zu enthüllen und zu bestimmen, keineswegs nicht nur durch eine bloße Motivation aus dem realen Leben.

Als Bereich des untersuchten Materials grenzen wir zeitlich Aufzeichnungen aus den letzten 50 Jahren, räumlich das Territorium der Slowakei und das slowakisch-mährische Grenzgebiet ab, also sowohl Regionen, die im 16. und 17. Jahrhundert zum osmanischen Reich gehörten (die ehemaligen Komitate Hont und Novohrad), als auch solche Gebiete, die unter den Raubzügen der Türken zu leiden hatten.

Die theoretische Grundlage unserer Analyse bilden Prinzipien der strukturalen Linguistik und der Literaturtheorie, die in hohem Maße auch Folklorewerke in Betracht zieht; die Methode der Analyse ordneten wir semiotischen Aspekten unter. Das Folklorewerk interpretieren wir als Zeichen, wobei wir von der Beziehung zwischen seinem Schöpfer und dem Empfänger ausgehen. In unserer Auffassung vom Folklorewerk als einem Modell der Realität fußen wir auf den Beziehungen zwischen Kunst und Wirklichkeit.

Bei der Analyse der Fabel und des Sujets stützen wir uns auf die Definition Tomašovskýs, der zufolge die Fabel die Gesamtheit der Bedeutungskomponenten in ihren logischen, ursächlichen und zeitlichen Folge ist. Das Sujet ist die Gesamtheit der durch Kompositionsmethoden stilisierten Komponenten der Fabel. Die erste Stufe des analytischen Verfahrens bei der Erforschung eines konkreten Sujets besteht darin, eine solches Bedeutungselement zu bestimmen, mit Hilfe dessen man den Text adäquat zerlegen kann. In unserer Analyse gehen wir von Propps Segment, der Funktion, aus, die von Barthes zur Sequenz entwickelt wurde. Aus den Türkensagen gliederten wir sechs grundlegende Sequenzen aus: 1. die Bedrohung, 2. die Verteidigung, 3. das Schadenstiftertum, 4. die Hilfe, 5. die Liquidation der Bedrohung, 6. das Erliegen der Gefahr. In der Sphäre der Motivation trägt die Sequenz der Bedrohung die höchste Funktionsbelastung; es ist dies der symbolische Inhalt, die grundlegende Bedeutungsstruktur (J. Greimas).

Den Plan des Sujets der Türkensagen bilden Kontexte (F. Vodička), welche die Eigenschaft der Strukturbildung besitzen; es ist dies der Kontext der Handlung, der Gestalten und des Milieus. Die Segmentierung nach Texten, nach Beziehungen im Plan der Handlung, der Gestalten und des Milieus, ermöglicht es, einige elementare Sujetgruppen dieser Thematik abzugrenzen.

Dadurch, daß wir der Fabel den Wert eines Systems und dem Sujet den Rang eines Prozesses zugesprochen haben, können wir sie in weitere Gruppen der Oppositionen einreihen, welche die grundlegenden Kategorien des epischen Textes abschließen. Von diesen Gruppen

der Beziehung zwischen Fabel und Sujet entspricht die Relation zwischen Syntagma und Paradiigma am adäquatesten. Aus dieser Auffassung entspringt die Definition der Fabel eines epischen Werkes (N. Krausová) als eines paradigmatischen Rezervoir epischer Methoden, die sich im Sujet konkretisieren. Der Sujetaufbau als syntagmatische Kette entsteht durch die Auswahl aus dem paradigmatischen Rezervoir, das die Fabel darstellt.

Durch eine Konfrontation des analysierten Materials mit dem Entwurf eines Schlagwortverzeichnisses zum Thema Krieg (Ch. Agricola) konstatierten wir, daß der Sujetaufbau der Türkensagen durch eine Auswahl aus dem paradigmatischen Reservoir des Themas *Krieg* — *Kampf* verwirklicht wird. Aus der großen Anzahl der Glieder dieses paradigmatischen Reservoirs sujetieren in den slowakischen Sagen folgende große semantische Pläne: 1. Bedrohung — Kampf — Verteidigung, 2. Gefangennahme — Ausführung — Schicksal in der Gefangenschaft — Rückkehr — Liquidierung des Feindes, 3. Taten der Türken während der türkischen Besetzung des Gebietes, 4. verschiedene Ereignisse, die mit Aufenthalt der Türken zusammenhängen, Erscheinungen der Natur, Herkunft der Bräuche, Privilegien und Bauten.

Die einzelnen Glieder dieser Bedeutungsfelder haben die Eigenschaften von Systemen: 1. die Äquivalenz (im Hinblick auf die Art der Bedrohung), 2. den Binarismus (positive Taten der Bedrohten, definiert durch negative Handlungen der Bedroher), 3. die Opposition (das Unterliegen, die Liquidierung der Bedrohung), 4. die Transformation (der Bedroher, definiert durch positive Taten). Hinsichtlich der Ableitung der Sujets vom Paradigma der Kriegsthemen definieren wir die Folkloresagen mit türkischer Thematik als Entwicklung von der Bedrohung bis zu ihrer Liquidation oder dem Unterliegen auf dem Prozeß eines zumindest binaren Opposition. Trotz der Ableitung ihrer Sujets aus dem Paradigma der Kriegsthemen und der Schicksale der Menschheit im Krieg stellen diese Sagen im slowakischen Folkloreschaffen einen spezifischen Typus der historischen Sagen dar, der sich in anderen Sagen nicht wiederholt.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XX, 1972, № 3.
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Станс
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XX, 1972, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XX, 1972, No. 3.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XX, 1972, No. 3. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XX, 1972, číslo 3. — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárik, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emilia Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramárik, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, doc. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jarmila Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozšíruje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedičia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedičia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972